

VIII.

ZÁVĚRY

S Gabrielou Preissovou odchází představitelka významného údobí uměleckého i mravního z velkého pokolení spisovatelů, buditelů a objevitelů. Její dílo, tak ryzí a tak příkladné, se již dávno stalo obecným majetkem národním a nabylo nadčasové platnosti.

Zdeněk Nejedlý

Osobnost spisovatelky Gabriely Preissové byla formována humanismem křesťanské ražby. Už od mládí nesnášela Preissová žádnou křivdu proti jednotlivci, společenské vrstvě, třídě nebo národu. Svoji veřejnou, osvětovou i spisovatelskou činnost zaměřila proti bezpráví všeho druhu.

Preissová spatřovala naplnění lásky k národu v práci pro jeho rozvoj; odmítala nenávisťný šovinismus, stejně jako odsuzovala národní vlažnost a odrodilectví. V řadě svých prací zobrazila národnostní útlak Slováků v Uhrách a vytvořila typy nebojácných vlastenců. Její prózy o životě v Korutanech, jakkoli většinou smiřují sociální protiklady do idylly, poukázaly na germanizaci Slovinců a vyzývaly tamní lid, aby následoval příkladu obětavých buditelů.

Jako Slovanka poznala Preissová z autopsie téměř všechny slovanské národy. Rmoutila se nad případy neshod mezi nimi. Popsala cestu na slovanský jih i cestu na Rus. Lásce ke Slovensku učila se na díle Boženy Němcové, Vítězslava Háška, Rudolfa Pokorného, ale zejména Adolfa Heyduka. Dávno před vytvořením státu Čechů a Slováků zahrnovala v jednotu oba národy a přispěla svými styky s četnými slovenskými spisovateli a buditeli i svým dílem k utužení bratrských svazků mezi nimi. Preissová byla za první světové války vyšetřována pro velezradu, když nebojácně hájila právo ruských zajatců na lidsky snesitelné podmínky života v milovickém táboře. Svým dílem i svou praktickou činností osvětovou zařadila se Preissová mezi průkopníky slovanské vzájemnosti a osobitě navázala na slovanskou linii činnosti našich spisovatelů (např. Elišky Krásnohorské).

Preissová, sama vyznáním katolička, nedívala se na jiná náboženství s despektem, stýkala se s evangelíky a hodnotila člověka především podle jeho skutků. Jak dovedla s odporem odmítnout židy, bohatnouce na vesnicích Moravského Slovenska z venkovanů, tak účastně chápala utrpení židovského inteligenta v maloměstácký tupém prostředí (zde vystupovala Preissová jako humanistka novoromantické stylizace zeyerovské).

Preissová nebyla politickou radikálkou. Naopak, do zhroutení staročeské strany patřila k jejím stoupencům. Znajíc však smýšlení širokých vrstev lidu, zamítla punktace jako nebezpečné pro další vývoj českého národa.

Základní linií života i díla Gabriely Preissové byl optimismus. Viděla ovšem strasti a nedostatky lidí. Nicméně přála si, aby každý člověk přistupoval ke svému druhu s láskou, s touhou pomoci, s vůlí odstraňovat bolest a křivdu. Pohled spisovatelky na dění ve společnosti byl tříděně, měšťansky omezen; sociální bídu chtěla léčit filantropií. Přesto však dovedla Preissová mnohdy pozorovat skutečnost nebojácně a zobrazovala ji pravdivě. Tak se stalo, že její díla (např. slovácká drama *Gazdina roba* a *Její pastorkyňa*) nabyly širší platnosti a ohlasu, nežli autorka předvíдалa a vůbec jen tušila.

V umělecké tvorbě, kterou nevyvyšovala nad kteroukoli jinou práci, postavila Preissová do středu svého zájmu ženu. Probojovávala rovnoprávnost ženy s mužem, právo ženy na rozvoj všech schopností. Protestovala proti otrockému a poni-

ženému postavení ženy v současné společnosti, proti jejímu mentorování, proti násilnému provdávání dívek z jiných důvodů nežli z lásky. Přála si mít ženu inteligentní, harmonicky vzdělanou a zbavenou předsudků. V tom smyslu pokračovala. Gabriela Preissová v činnosti svých velkých předchůdkyní a starších současnic (Karoliny Světlé, Sofie Podlipské a zejména Elišky Krásnohorské) i ukazovala cestu svým mladším družkám (Boženě Vikové-Kunětické aj.). Ale ke správnému řešení „ženské otázky“ se Preissová nedopracovala. Musila by totiž dojít ke stanovisku, že je třeba změnit sám společenský systém, a musila by se v letech dvacátých, třicátých zapojit do řad bojujícího proletariátu. Tak daleko Preissová nedospěla; zůstala na pozicích dobře míněné etiky, která dívkám přikazovala volit partnera pro manželství s rozvahou, vždy z lásky a která doporučovala výchovu mladých lidí ke vzájemné ohleduplnosti a něze.

Hlavním tématem díla Gabriely Preissové je láska. A to ve chvíli, kdy se v ní objeví rozpor, kdy se nachyluje k tragickému vyústění. Rozpor bývá dán různými sociálními postavením milenců, nerovností věkovou, neshodou povah atp. Dilem Gabriely Preissové, které v tolika obměnách vyzpívalo milostnou touhu mladých niter, prochází teskné přesvědčení, že žena, zrozená k lásce, platí v současné společnosti za své štěstí obětmi a utrpením.

Soucit a bolest nad ponižováním lidí vedl Preissovou k tomu, aby ve svém díle zobrazila zástupy chudých a pokořovaných. Několikrát odsoudila vyděděnctví páříů v kapitalistické společnosti — cikánů. Zamyslíla se také, i když problém neviděla v celé jeho podstatě, nad bídou dělníků.

Preissová si ve svém díle neklade metafyzických nebo filosofických otázek. Její lidé jednají a myslí v podmínkách každodenního života. Na rozdíl od Karoliny Světlé, která vytvořila postavy pochybovačů a hloubalů, jde Gabriele Preissové o člověka práce, pohybujícího se na pevné zemi, viděného konkrétně smyslově. Preissová je básníčkou přímočarých, nesložitých jevů života, které dovede ozářit měkce jímavým soucitem.

Zpravidla se Preissová vzdalovala zobrazování města a utíkala se k samostatnému lidu venkovskému, ať už na Moravském Slovensku, na Slovensku nebo v Korutanech.

Člověk i jeho život je Gabriele Preissové vším a prostředí děje nebo krajina bývají, jakkoli studovány věcně a podávány věrně, načrtnuty jenom několika tahy. Spisovatelka se nezdržuje zkoumáním příčin a podnětů lidského jednání v obšírnosti. Podává postavu synteticky. Zachytí svérázné gesto, význačný rys tváře, dá figuře promluvit charakteristické slovo — a výsledkem je živý, plastický obraz člověka. Proto je Preissová v nejlepších svých pracích umělkyní fabulační zkratky. Rychle nárýsuje jednající postavy s důrazem na hlavní stránku jejich povahy a spěchá k ději, jako by chtěla na čtenáře útočit jen esencí svých poznatků a citů. Přesto, a možná právě proto, působí její prózy sugestivně.

Obrazy lidí Gabriely Preissové jsou většinou vytvořeny na základě poznané

skutečnosti a v nejlepších případech vznikly typizací, nikoli okreslením jednoho jevu ze života.

U spisovatelky, jejíž dílo se rozbíhá do dvou ramen, prozaického a dramatického, nepřekvapuje, že se často próza s dramatickým útvarem rozmanitým způsobem sblížovala a prolínala. Leckdy byla povídka zdramatizována a naopak drama převedeno v uměleckou prózu. Ale i v samé próze pracuje Preissová technikou dramatickou: využívá umění kontrapunkticky vedených syžetových linií a umění kontrastu, podává dějové scény v dialozích.

Slovesné prostředky Preissové napájejí se z běžného, nejčastěji lidového života. Nejen tím, že se u Preissové často ozve lidová píseň, lidové pořekadlo a že mnohá její díla — obě slovácká dramata i leckteré povídky a novely — jsou komponovány baladicky. Preissová čerpala obrazy, přirovnání a výrazy z mluvy lidu, z přírodního dění. S tím souvisí také uplatnění nářečí v jejích dílech; jde zpravidla jen o lehký dialektický nádech v oblasti slovníku, málokdy v hláskosloví a tvarosloví.

Dílo Gabriely Preissové nezachovává si v průběhu dlouhé spisovatelčiny tvořivé činnosti stejnou hodnotu. Nebylo to dáno jenom tím, že Preissová po nenávislné kampani okolo *Její pastorkyně* začala sociální protiklady, které viděla ve skutečnosti, vědomě uhlazovat v idylu. Už předtím, a od let devadesátých téměř výlučně, obalovala postavy a děje lyrikou, měkkým, sladivým soucitem. Proto vyvolávají její prózy (dramata méně) dojem přecitlivělosti a šťastné pohody. Nepochybně to byl tento fakt, proč povídky Preissové měly úspěch u čtenářů mladých, a zejména u žen.

Jednou z příčin, proč Preissová dovedla v bezprostřední blízkosti za sebou napsat i dílo velmi hodnotné i dílo průměrné konvenčnosti, byla uspěchanost, improvizátorská výbušnost její tvorby. Často otiskla spisovatelka prózu, kterou sotva narychlo naskicovala. Málo přepracovávala, málo třídila a ve slabé autokritičnosti míchala prostřednost s velikostí. Zřetelně se to jeví rovněž na jejím poklesu v tvorbě dramatické: jestliže *Gazdina roba* i *Její pastorkyňa* prošly několikerým přepracováním, ostatní hry byly zadány ihned po spěšném dokončení textu.

Nedostatečná náročnost k vlastní tvorbě — kus viny na ní má také snadná úspěšnost díla Gabriely Preissové u měšťáckého čtenářstva, takže nakladatelé od let devadesátých další práce od spisovatelky vyžadovali přímo netrpělivě — vyvolala rovněž zjev u této autorky častý: přejímání, obměňování motivů z vlastních starších prací (vzpomeňme jenom některých konvenčních próz korutanských nebo dramatu *Dvě ukolébavky*), sklon k syžetové stereotypii.

*

Dílo Gabriely Preissové dokládá správnost leninské teze, že spisovatel, pokud pravdivě odráží skutečnost, vytváří, byť i brzděn falešným světovým názorem,

obrazy trvalých hodnot, a za předpokladu uměleckého mistrovství také díla esteticky podmaňující.

Literární tvorba Gabriely Preissové trvala přes padesát let.

Ve spisovatelčiných prvních prózách i v pokuse o drama *Ideál* můžeme pozorovat svár konvenčních romantických prvků s náповědí realismu. Postupem let dere se životní skutečnost do díla Preissové stále naléhavěji. Souvisí to s autorčinným poznáváním života na Moravském Slovensku. Preissová první v české literatuře zobrazila v *Obrázcích ze Slovácka* jasný kolorit a sociální bídu zapomenutého tehdy kraje. Ukázala společenské protiklady bohatých a chudých, přičemž její sympatie patřily chudým — zemědělským a cukrovarským dělníkům, udřeným ženám, sirotkům, výměnkářům, dráteníkům, bidélkářům, sklínkařům a handrlákům (*Večer na tovarychu, Spolunájemníci, Miniatura, Stařeček Klůčka* aj.).

Ve svých venkovských prózách rozvíjí Preissová tradici povídek Boženy Němcové, a hlavně Vítězslava Háлка. Navazuje na moravského „kukátkáře“ Václava Kosmáka a na vyšší rovině pokračuje ve šlépějích národopisné sběratelky, láskyplné vypravovatelky Františky Stránecké. V povídkách, které se zabývají neutěšenými poměry výměnkářů, tvoří Preissová spojnicí mezi Vítězslavem Hálkem a Karlem V. Raisem. Svým prozaickým zobrazením lidu na Moravském Slovensku razila Preissová cestu slováckým povídkám Jana Herbena i bratří Aloise a Viléma Mrštíka. Rovnoběžně jdou novely Preissové, zpodobující slovenský lid, s realistickými prózami Martina Kukučina, a pokud podávají příklady ideálních vlastenců, s dílem Svetozára Hurbaná Vajanského.

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století podala Preissová, navazujíc na tematiku prozaických děl Karoliny Světlé (*Vesnický román, Křiž u potoka, Frantina*) ve strhujících dramatech *Gazdina roba* a *Její pastorkyňa*, realistické obrazy vesnice za kapitalismu. Ukázala sociální rozpory slováckého venkova a zhoubný vliv peněžní morálky na křivení lidských vztahů. Námětovým středem těchto dramát je žena, která bojuje s předsudky svého prostředí, ač ledacos z těchto předsudků v ní samé ještě dožívá. *Gazdina roba* i *Její pastorkyňa* uvedla na scénu Národního divadla lid v jeho nefalšované podobě, v jeho neopakovatelném bytu národopisném, folklórním i nářečním. Svým dramatickým dílem slováckým klenula Preissová most mezi první vpravdě realistickou veselohrou Ladislava Stroupežnického *Naši furianti* k realistické tragédii — k Jiráskově *Vojnarce* a především k *Maryši* bratří Mrštíků, jejíž některé typy (Lízal, Mařýša, Francek) by nevznikly bez příkladu typů Gabriely Preissové (Mešjanovka, Eva). Slovácké hry Gabriely Preissové účinně pomáhaly probojovat realismus v celé šíři českého divadelnictví (také v režii a v herecké tvorbě). Tvořice pandán k národopisným, folklórním a dialektologickým studiím školy Františka Bartoše, přispěla slovácká dramata Gabriely Preissové k růstu národopisného zájmu o vesnici, který vyvrcholil Národopisnou výstavou československou, uspořádanou v Praze r. 1895.

Tím, že Preissová učinila centrem své tvorby zápas ženy za osvobození, své-

rázně navázala na obrazy žen z díla Boženy Němcové a Karoliny Světlé. Svým vlivem zasáhla mladší Boženu Vikovou-Kunětickou (hry *V jařmu* — 1896, *Neznámá pevnina* — 1898), která však zůstala pozadu za sociálně kritickým zpodobením společnosti u Preissové. Vnitřní čistota a vážnost pohledu Gabriely Preissové našly pokračovatelku v moravské próze Boženy Benešové.

Štvanice, jimiž prošla autorka *Její pastorkyně* po inscenaci tohoto dramatu u měšťácké kritiky a u měšťáckého obecnstva, neposílily její odpor k buržoazní společnosti a její vůli dobrat se za každou cenu pravdy o životě, nesblížily ji s dělnickou třídou, jedinou progresivní šilou. Jenom tak mohla Preissová svůj ušlechtilý myšlený humanismus filantropický proměnit v humanismus bojující za odstranění kapitalismu a za vytvoření vpravdě ušlechtilých vztahů mezi lidmi. Naopak, vývoj úspěšně se rozvíjející kritické realistky se zlomil. Od té doby se Preissová většinou vyhýbala společensky ožehavým tématům, odkláněla se od realistického zobrazení skutečnosti a smířovala sociální rozpory v idylu nebo podávala naturalistickým způsobem obrazy lidí netypických. Od let devadesátých bývají prózy Preissové přetěžovány epizodami, které mají násilnou motivaci připravit schematicky konstruovaný závěr děje. Pohříchu se v nich potvrdila správnost poučky o dialektické jednotě obsahu a formy: s odklonem od pravdivého zobrazování skutečnosti šel i úpadek uměleckého mistrovství Gabriely Preissové. Ale i v korutanských prózách, které trpí touto vadou nejvíce, najdou se práce, v nichž síla pravdy vcelku zvítězila nad chybným autorčíným ideovým záměrem (například *Pláně*, *Povídka o kudrnatém ševci*).

Zčásti progresivní charakter měly po roce 1890 ty prózy Gabriely Preissové, v nichž byla kritizována šlechtická filantropie nebo se zpodobovaly oběti kapitalistické morálky (*Spolu*). V dramatických hříčkách *Jarní píseň* a *Přijďte k nám, až bude jaro*, podala Preissová s nadýchnutým impresionismem a s odstíněnou jemností výrazovou figuru dívek v neklidu mládí a připravila tak cestu postavám z dramatu Fráni Šrámka.

Po první světové válce pracovala Preissová eklekticky, podávajíc jednou obraz třídního smíru (například v komedii *Jaro v podzámčí*) nebo odvracejíc se historickou hrou o sv. Václavu a biografickými romány od řešení palčivých otázek přítomnosti. Výjimku zde tvoří nečetné, ale svou žalobou na nesmyslnost imperalistické války významné prózy (například *Rozmaryja*) a román *Její pastorkyňa*, jímž se Preissová znovu vrátila k látce svého o čtyřicet let staršího dramatu.

V té míře, jak zůstávala Preissová na pozicích kritického realismu (tedy především v období slovácké tvorby), stála v centru našeho literárního dění a ovlivňovala také pokrokovou kritiku (např. studie Otakara Hostinského *O realismu uměleckém* vznikla za bojů okolo inscenace *Její pastorkyně*). Idylizující, naturalistické a konvenční práce odsouvaly Preissovou, zvláště od dvacátých let, na okraj literárního dění.

Vrcholná díla Gabriely Preissové, především *Gazdina roba* a *Její pastorkyňa*,

která dala také podnět k vytvoření oper J. B. Foerstra (*Eva*) a Leoše Janáčka (*Její pastorkyňa*), zůstávají blízka naší socialistické současnosti. Jsou to emocionálně podmaňující umělecká svědectví o dávno zašlých časech kapitalismu, o bídě i boji lidu proti útlaku a za lepší zítřek. Proto ještě dnes pomáhají úsilí za vybudování spravedlivého řádu společenského.